

INTRODUCING STUDENTS TO THE ART OF MAQOM THROUGH MUSIC CULTURE LESSONS

Axtamov Islom Ilhom o'g'li¹

¹ Bukhara State University, Faculty of Art History

Lecturer at the Department of Music Education

i.i.axtamov@buxdu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.4934472>

ARTICLE INFO

Received: 01st June 2021

Accepted: 05th June 2021

Online: 10th June 2021

KEY WORDS

traditional professional musical heritage, national maqom series, Bukhara Shashmaqomi, Khorezm maqoms, Fergana-Tashkent maqom tracks, maqom-based didactic songs, "Mushkilot", "Nasr"

ABSTRACT

The article discusses the pedagogical features of acquainting schoolchildren with the art of maqom and the issues of educating the younger generation in the spirit of high human feelings through the art of maqom.

МУСИҚА МАДАНИЯТИ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИ МАҚОМ САНЪАТИГА ОШНО ҚИЛИШ

Ахтамов Ислон Илхом ўғли¹

¹ Бухоро давлат университети Санъатшунослик факультети

Муסיқа таълими кефедраси ўқитувчиси

i.i.axtamov@buxdu.uz

MAQOLA TARIXI

Qabul qilindi: 01-iyun 2021

Ma'qullandi: 05-iyun 2021

Chop etildi: 10-iyun 2021

KALIT SO'ZLAR

анъанавий касбий муסיқий мерос, миллий мақом санъати туркумлари, Бухоро Шашмақоми, хоразм мақомлари, Фарғона-Тошкент мақом йўллари, мақомга асосланган дидактик қўшиқлар, "Мушкilot", "Наср"

ANNOTATSIYA

Мақолада мактаб ўқувчиларини мақом санъати билан ошно қилишнинг педагогик хусусиятлари ва мақом санъати орқали ёш авлодни юксак инсоний туйғулар руҳида тарбиялаш масалалари кўриб чиқилган.

Мақом санъати ўзининг кўп асрлику товуш ҳосил бўлган жой, яъни “тузук” ҳамда тарихига эга. Бу борадаги илмиймаънавий жанр ва унинг намуналарини тадқиқотларга кўра мақом куйларининг билдиради.

Ибтидоий шакллари эрампдан аввалги 1X асрдан эътиборан яқин ва Ўрта Шарқ даврлар мусиқа маданиятига бориб тақалади. Худудларида яратилган мусиқий назарий Бунда халқ мусиқасининг куй оҳанг ва ритмадабиётда бу сўз дастлаб адабиётда асосан усул бобида эришган нитажалари мураккаб вачолғу воситаси орқали товуш ҳосил бўлди, салобатли мақом санъати шаклланишида яъни “парда” сўзига маънодош атама сифатида дастлабки манбаалардан бўлди. Аммоқўлланилган.

Мақомларни айна маънодаги халқ мусиқа Кейинги асрларда мазкур истилоҳнинг ижоди деб ҳам уйлаш ҳам тўғри бўлмайди. Зеромазмун доираси тобора кенгая бориб, бу турдаги мусиқий санъат оғзаки равишдатовушлар тузилмаси (яъни тузук, лад) улардан камол топиб келган ва авлоддан – авлодгаташқил топган махсус мажмуа (12 мақом) “усто-шогирд” анъанаси орқали мерос ўтибуларга алоқадор маънавий мусиқий жанр ижод келган касбий мусиқанинг юксактури сингари кенг қамровли тушунчаларни намуналаридандир. Касбий мусиқа ҳам англатади. Кўриниб турибдики, мазкур шаклланишида эса дастлабки даврларда халқтушунчалар ўзаро мантқан чамбарчас боғлиқ орасидан етишиб чиққан истеъдодлиҳолда вужудга келган. Шу боис ҳозирги кунга мусиқачилар хон саройларига ёки амалдорларқада мақом атамасининг назарий ҳамда хонадонига мусиқачи бўлиб хизмат қилиши амалий моҳиятини белгиловчи энг муҳим учун жалб этилганлар. Худди ана шундай мезонлари сифатида хизмат қиломқда.

Вазият ва шарт-шароитлар юзага келган Мақомот – луғавий жиҳатдан мақом даврлардан бошлаб касбий мусиқа қарорсўзининг кўплиги. Махсус маънода у яқин Ўрта топди, яъни мусиқа билан махсус шуғулланиб, Шарқ халқлари касбий мусиқа санъатининг ҳаёт кечирувчи санъаткорлар вужудга келган. тарихий тараққиёти жараёнида юзага келган Уларнинг аждодида йирик ҳажмли ашула ватурдош ва номдош жанрлар мажмуини чолғу куйлари сувора ва катта ашулалар билдиради. Унда мумтоз устозона халқчил, ёввойи мақом, ва туркумли мақомар касбий миллий – бадий анъаналар энг мукамал, мусиқанинг энг салмоқли ва шу билан биргақомусий даражадаги ифодасини топган. Айна энг мураккаб қисмини ташқил этади. Шу боис шу маънода Шарқ халқлари мақомчилигини ҳам ўтмишда яшаб ижод этган кўпгина жаҳон узра энг улкан ва нуфузли мусиқий ва мутафаккиролимлар жумладан Абу Али ибнвоқеликлардан бири деб таърифлашга тўла Сино, Сафиуддин Урмавий, Қутбиддинасосбор. Шарқ мақомоти кўҳна анча мураккаб Шерозий, Абулқодир Мароғий, Абдурахмонфалсафий эстетик мусиқий – назарий ҳамда Жомий ва бошқалар мақомларга доирамаллий асосларга эгадир. у ҳозирги даврда муаммолар юзасидан илмий рисолалар таллайгина миллий ва маҳаллий кўриниш белги ёзганлар. Шу тариқа нафақат мақом ва сифатлари билан таърифланади. Шунингдек ижрочилиги, балки мақом назарияси фани ҳам ўзбек ва тожикларда мақом уйғур ва ривож топиб келди. туркманларда муқом, озарбайжон ва

“Мақом” атамаси арабча сўздан келибарманларда муғам, араб ва туркларда мақом чиққан бўлиб, луғавий жиҳатдан “жой”, “ўрин”, эронликларда дастгоҳ ва бошқа шунга ўхшаш “мақом” каби маъноларни англатади. Мусиқаданомларда юритилади.

Бу санъатнинг тарихий йўли мингрисолаларида мусиқанинг бир қатор йилликдан зиёдроқ аниқ илмий маълумотлари унсурларини ёзувда белгилашга ҳаракатлар сақланган, кўп босқичли ижодиёт даврини ўзамалга оширилган. Жумладан Абу Наср ичига қамраб олган. Жумладан мақомнинг Фаробийнинг “Китоб ул мусиқа ал кабир” махсус илмий – назарий, эстетик – фалсафий ваасарида бундай изланишлари ўзининг илк бор амалий масалалари ўрта асрларда батафсилечимини топган эди. Яъни ёзувлар доира ва шарҳ этилган. Эндиликда эса мақом меросимахсус ждвал шаклларига туширилган. Бунда хилма-хил миллий ва маҳаллий ўзига хосасосий ётовуш поғоналари ёд чолғуси кўринишлардан иборат бўлган беҳисоб жонлипардаларини акс эттирувчи ҳарфлар ёрдамида чолғу ва ашула намуналарида намоён белгиланган.

Бўлмоқда. Дарҳақиқат мақом ижодиёти ўзбек Ҳозирги кун нуқтаи назаридан мазкур мусиқа меросининг энг салобатли, энг белги чизгилари мусиқа асарларини сермахсул, энг ардоқли қатламини ташкилматнларини акс эттириш энг қулай восита деб этади. Унинг таркибига турли даврларда бўлмади, албатта. Бироқ санъатшунослик бастакорлар томонидан яратилган ҳар хиллими фанида махсус мусиқий ёзув ихтиро ҳажмли, туркумли ва алоҳида – алоҳида шакланқилинганлигининг ўзи муҳим аҳамият касб ва мазмунан мукамал чолғу ҳамда ашулаэтади. Зеро кейинги даврларда бу асос янада намуналари кирган. Бу асарларнинг мазмуни, бой такомиллаштирилади ва тизимли шакли услуби, ҳажми бир хилда эмас. Шунга кўринишга эга бўлган Шарқ нота ёзувининг қарамай унинг тузилиши, қонун қоидаларида яратилишига олиб келади.

шакллантирилиши воситаларида ижрочилик Навбатдаги босқичда мусулмон белги ва сифатларида нафақат муайян Шарқнинг машҳур мусиқачиси олимлардан муштараклик, балки бир бутунлик тизимли бири Саифиддин Абдулмўмин бин Юсуф ал – даражада ишланган яхшиликни кузатиш Урмавий бу мураккаб масала билан махсус мумкин. шуғулланди. Натижада у нота ёзувининг бир

Ўзбекистонда учта асосий тури мавжуд. неча янгича намуналарини кшаф қилишга Булар Бухоро мақомлари ёки шашмақом, муваффақ бўлди. Бу ёзувнинг кўринишларидан Хоразм мақомлари ҳамда Фарғона- Тошкент бири етакчи торли чолғу бўлиши уднинг мақомларидир. Бундан ташқари мазкур пардалари ҳамда мусиқий рақамлар воҳаларда назарий жиҳатдан “ноасосий” деб бирикмасидан иборат янгича ҳарfli нотаия аталган эркин беқарор аниқроғи тарқоқ бўлди.

қолдаги бир қанча алоҳида – алоҳида мақом Сафиуддин Урмавийнинг иккинчи намуналари мавжуд. Жумладан ёввойи мақом, шаклдан нота ёзуви тизими бундан анча сурнай, дотор шунингдек бошқа кичикроқ мураккаброқ тузилиши билан фарқланади. У туркумли ҳамда туркумсиз чолғу ва ашула Оврўпа мусталоҳида “табдлатура” деб аталувчи мақом йўллари катта ўрин тутди. Маълумки нотаия турининг маълум шаклидир. Музкур ўзбек касбий мусиқа ижодиёти тарихини ёзув тизими ҳам уд созига мўлжалланган асосан оғзаки анъана шароитларида бўлиб, унинг қатор ижро хусусиятларини акс ривожланиб келган. Шундай бўлсада, ўтмиш эттира олган. Бундай ёзув орқали ўз замонида мусиқий – назарий меросда акс топган нота машҳур бўлган бир неча мумтоз мақом куйлари ёзуви бўйича бир қатор ижтиро ва кашфиётлар ҳужжатлаштирилган. Ўрта аср муаллифининг алоҳида диққатга моликдир. Хусусан назарий қўлёзма ишлари аввалида машҳур француз масалаларга бағишланган. IX – XIII аср шарқшунос мусиқа олими Д.Эранже

кейинчалик атоқли ўзбек мусиқашунос олимийилларда Матниёз Юсупоқ томонидан Исҳоқ Ражабов томонларидан ҳозирги замон (Ил.Ақбров таҳрири остида) қайта нашрга нота ёзувига кўчирилиб батафсил илмий тайёрланиб, уч жилдлик тўпلام сифатида чоп шарҳланган. этилди. Мазкур тўлиқ академиклардан

1880 йилларнинг бошларида машҳуруларнинг нашрлардан тақари сўнгги йилларда шоир ва мусиқачи Комил Хоразмий янги чоп этилган турлича ўқув-услубий ижро учун нота ёзувини ихтиро этишга муваффақ бўлди. мўлжалланган адабиётларда созанда Унга “Хоразм танбури чизиғи” деган номмуаллифлар томонидан тайёрланган янги берилди. Бу ёзув ёрдамида ўз вақтида Хоразмёзувлар берилган. Уларда жмладан айрим мақомлари тўлиқ ҳолда қоғоздачолғу ҳамда ашула ва мақом йўллариининг хужжатлаштирилиб кўлёзма тўпلامларихтисослаштирилган ёзув намуналари сифатида бизгача етиб келган. келтирилади. Илмий ва ўқув амалий

XX асрда мақом намуналарини тўпلام, мақсадларни кўзлаб қилинган бундай ишлар замонавий оврупача нота ёзувига кўчириш мутахассислар томонидан ҳамон давом масаласи билан кўпчилик шуғулланган. этирилмоқда.

Жумладан, Бухоро Хаклк

Шашмақом яъни олти мақом мажмуаси

Республикасининг маориф нозири бўлиб XVIII асрнинг биринчи ярмида Бухорода (сарой хизмат қилган. Абдурауф Фитрат ташаббуси шароитларида) мақомдан устозлар ижодий билан таниқли фольклоршунос олимфаолиятида узил-кесил шаклланган. Ушбу В.А.Успенский Тошкентдан Бухорога таклиф муҳташам фикрни “Бузрук”, “Рост”, “Наво”, этилиб, Шашмақомни илк бор нота ёзувига “Дугоҳ”, “Сегоҳ” ва “Ироқ” номли мақомлар олди. Бу тўпلام 1924 йилда нашр юзини кўрди. ташкил этади. Уларнинг негизида асосан парда 1930 йиллардачоп этилган В.А.Успенский тузилиши (лад, тузук) вазн ҳамда шакл ёзувидан Фарғона – Тошкент мақом йўллари қонуниятлари бирлиги ётади.

алоҳида нота тўпلامларини ташкил этди. Мазкур мақомларнинг ҳар бирида аввало Сўнгра 1950-1967 йилларда Тожикистонлик муайян руҳий ҳолат у билан боғлиқ ғоя, мавзу мусиқачилардан Бобоқул Файзуллаев, ва мазмун мумтоз даражада ифода этилган. Шоназар Соҳибов ва Фазлиддин Шаҳобовлар Илмий назарий жиҳатдан эса мақомнинг (В.М.Беляев таҳрири остида) “Шашмақомни” мезонлари пардалар уюшмаси, унинг заминиди беш жилдда тайёрлаб Москва шахрид жабитилган куй оҳанглар вобастлиги вазн усул нашрдан чиқарган. 1959 йилда босмадан тартиби билан белгиланади.

чиққан “Ўзбек халқ мусиқа” сининг бешинчи Мақом номларининг асосий луғавий жилдида “Бухоро мақомлари” (тўпловчи нотага маънолари қуйидагича:

олувчи Ю.Ражабий, Илҳом Акбароқ таҳрири 1. остида) 1958 йилда эса олтинчи жилди 2. сифатида “Хоразм мақомлари” (тўпловчи ва 3. нотага олувчи Матниёз Юсупов, Илҳом Акбаров 4. таҳрири остида) чоп этирилди. 5.

“Бузрук” – катта, улуғ

“Рост” – тўғри, ҳаққоний

“Наво” – оҳанг, куй

“Дугоҳ” – икки парда, 2-парда

“Сегоҳ” – уч парда ёки 3 -парда

“Ироқ” – мамлакат номи

1966-1975 йилларда Юнус Ражабий 6.

томонидан қайта тайёрланган “Шашмақом” Ушбу муаззам туркумга ўз вақтида номли асар 6 жилддан иборат (Ф.Караматов мумтоз мусиқа меросимизнинг аллома – таҳрири остида) нота ёзуви нашрдан тадқиқотларидан санъатшунослик фанлари чиқарилди. Хоразм мақомлари эса 1980-1987 доктори, Исҳоқ Ражабов, жавоб томонидан:

“Шашмақом” олти тури пардалираг мослаббарқарор бўлиб, деярли ҳамма мақомларда олинган ва олтихил ладга асосланган куй ваучрайди. Булардан тасниф, тержеъ, гардун, ашулалар йиғиндисидан иборат деб қисқа вamuхаммас ва сақил деган номлар билан лўнда таъриф берилган. юритилади.

Бухоро олти мақомнинг ҳар бири иккита Тасниф сўзи “синфлашган”, табақалашган, катта ҳажмли мураккаб ички тузилмасияратилган каби маъноларни бирлидиради. бўлимларидан иборат. Булардан биринчиси Ушбу қисм мушкilot бўлимида наинки “Мушкilot” деб аталувчи соф чолғу бўлишиасосийлардан биринчиси, балки ҳар бир ҳисобланса, иккинчиси - “Наср” дейилувчимақомнинг бош чолғу қисми вазифасини ашула (айтим) бўлишидир. ўтайди.

Шашмақомнинг “Мушкilot” бўлиши Шашмақом мажмуасидан жами бта “Мушкilot” (луғавий маъноситасниф мавжуд. Булар “Таснифи Бузрук”, “қийинчиликлар, оғирликлар”) деб аталувчи “Таснифи Рост”, “Таснифи Наво”, “Таснифи мақомнинг биринчи бўлимида шу мақомгадугоҳ”, “Таснифи сегоҳ” ва “Таснифи ироқ” мансуб барча чолғу куйлар ўрин олган. Уларлардир. Барчаларнинг парда тузилмалари қатор йирик ҳажмли ҳамда 46 та шаклан тугалҳамда куй мавзулари бошқа – бошқа бўлса – да куй намуналари мавжуддир. Жумладан: Бузрукдойра усули зарблари деярли бир қолипда. Шу ва ростда 7 тадан Наво ва Сегоҳда 8 тадан, боис унинг шакли муסיқачилари орасида Дугоҳда 10 та, Ироқда 6 та, чолғу асарлар ўзароқўпроқ “таснифи усули” деб юритилади. тақсимланган

Чолғу қисмларнинг тўлиқ номланишидан шу нарса аён бўлдики, уларнинг бир қанчаси

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 ноябрдаги “Халқаро бахшичилик санъати фестивалини ўтказиш тўғрисида”ги қарори;
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 6 апрел куни Термиз шаҳрида ўтказилган Халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи;
3. Б.Матёқубов. Достон наволари. Тошкент-2009;
4. Халқаро фестиваль давом этмоқда. Ўзбекистон овози. №28-29 2019 йил 8- апрель;
5. Кушаев Илхам Ахтамович, Ахтамов Ислам Илхамович ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТРАДИЦИОННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ (НА ПРИМЕРЕ ИСКУССТВА ДАСТАНА) // Academy. 2020. №11 (62). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-osnovy-traditsionnoy-professionalnoy-muzyki-na-primere-iskusstva-dastana> (дата обращения: 03.06.2021).
6. Исломжон Илҳом Ўғли Ахтамов МАҚОМ АНЪАНАВИЙ КАСБИЙ МУСИҚА НАМУНАЛАРИНИ ЎРГАНИШДА ОВОЗ ХУСУСИЯТЛАРИ // Scientific progress. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ma-om-ananaviy-kasbiy-musi-a-namunalarini-rganishda-ovoz-hususiyatlari> (дата обращения: 03.06.2021).

7. Кушаев Илхам Ахтамович, Ахтамов Ислам Илхамович ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТРАДИЦИОННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ (НА ПРИМЕРЕ ИСКУССТВА ДАСТАНА) // Academy. 2020. №11 (62). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-osnovy-traditsionnoy-professionalnoy-muzyki-na-primere-iskusstva-dastana> (дата обращения: 03.06.2021).

8. Kushaev I. A. Musical pedagogical fundamentals of doston art //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – Т. 10. – №. 10. – С. 1061-1067.

9. Kushaev I. A. MUSIC PEDAGOGICAL DOLLARS OF DOSTON ART //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – Т. 5. – №. 9. – С. 6-6.

10. Kushaev I. A. BAKHSHI ART SCHOOLS AND THEIR PERFORMING FEATURES //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 3. – №. 3. – С. 295-299.

11. Қўшаев И. А. МУСИҚА МАДАНИЯТИ ДАРСЛАРИДА ХАЛҚ МУСИҚАСИ НАМУНАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5.

12. Илҳом Ахтамович Қўшаев МУСИҚА МАДАНИЯТИ ДАРСЛАРИДА ХАЛҚ МУСИҚАСИ НАМУНАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ АҲАМИЯТИ // Scientific progress. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/musi-a-madaniyati-darslarida-hal-musi-asi-namunalaridan-foydalanishning-a-amiyati> (дата обращения: 03.06.2021).